

ԳԵՂՆՈՎՏԻ ՎԱՆՏՈՍՊԹԱՆ ՎԻՄԱՓՈՐ ԴԱՄԲԱՐԱՆԸ

Ստանա լճի հարավ-արեմտյան ափից մոտ 5 կմ հարավ, լճից դեպի Սելիմի լեռնանցքը տանող ճանապարհի աջ կողմում, ներկայիս Մարտունու ջրգետի Գեղիովխ գյուղի տարածքում, «Ալ բերդ» անունը կրող բլրի հյուսիսային ստորոտին, 1979 թ. աշնանը, նոր կամքի շինարարության ժամանակ, պատահաբար բացվեց վանտոսայան վիմավոր մի դամբարան: Նրա պարունակությունը կազմող հնագիտական նյութերի պահպանված մասը գյուղի բնակիչների և սույն հոդվածի հեղինակների կողմից հավաքվեց և տեղափոխվեց Հայաստանի պատմության պետական թանգարան (ՀՊՊԹ, հավաքածու 2695):

Տեղանքի ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ դամբարանի համար հարմարեցվել և օգտագործվել է հողմահարման հետևանքով տեղ-տեղ մասամբ քայքայված ժայռի արևելյան լանջին բացված բնական խռոչը, որը, ըստ գյուղի բնակիչների հաղորդման, ունեցել է մոտ 3,0 մ երկարություն, 1,5—2,0 մ լայնք, մոտ 2,0 մ բարձրություն, կողմնորոշված է եղել հյուսիսից հարավ և արևելյան կողմից ունեցել է կամարաձև մուտք: Նման բնական երեք խռոչներ այժմ էլ պահպանվում են ավերված դամբարանից մի քանի մետր հեռավորության վրա: Ըստ որում դրանցից ամենախոշորի կամարաձև առաստաղի հարավային հատվածում և հյուսիսային պատի հիմնամասում փորված արհեստական բացվածքները վկայում են, որ ժամանակին անձավներն ըստ ամենայնի հաղորդակցման նեղ միջանցքներ են ունեցել:

Վիմավոր դամբարանները վանտոսայան թաղման ծեսի կարևոր աստիճաններից են, հաճախ բաղկացած են եղել մի քանի սրահներից և մասնագետների կարծիքով ամփոփվել են Վանի արքաների, ազնվատոհմիկների և բարձրաստիճան անձանց աճյունները: Նման դամբարաններ հայտնի են Վան, Ալիշար, Բոստան-կալա, Կալալի-դերե, Հալկաբերդ (Չավուշ-թեփե), Մանազկերտ, Սանգար, Արգիշթիխիսի, Թեյշեբախի (Կարմիր բլուր) հնավայրերից և վերաբերում են մ. թ. ա. 9—7-րդ դարերին¹:

Գեղիովխի վիմավոր դամբարանից սերող հնագիտական իրերի հավաքածուն ըստ վերջիններիս կիրառական հատկանիշների պայմանականորեն կարելի է բաժանել 4 խմբի:

Առաջին խմբում առանձնանում են սպառազինության հետ առնչվող նյութերը, որոնցում հատկապես աչքի է ընկնում հորիզոնական ձողաձև վերնամասով, ուղիղ, կենտրոնում ակոսավոր բռնակով և սրտաձև խաչաքրդով երկաթե դաշույնը (Չեղբը խիստ վատ է պահպանվել): Նրա նմանակները մասնագիտական գրականության մեջ հայտնի են «ակինակ» անվամբ (աղ. 1, նկ. 1): Նման

դաշույններն ու արերը լայն տարածում ունեն Կովկասի (Բրիլի, Զլի, Սուխում, Մախարա, Միծամորա, Մոսի, Դվանի, Գուադիխու, Նիզովիանի) և Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր բլուր, Մուսիերի, Ստեփանակերտ, Գետաբեկ, Սամթավրո) համաժամանակյա հնագիտական հուշարձաններում, ըստ մասնագետների իրենց վրա կրում են սկյութական զինագործության առանձնահատկությունները և թվագրվում են մ. թ. ա. 7—5-րդ դարերով²: Դասական կառուցվածքով Գեղիովխի դաշույնը հատկապես մոտ է մ. թ. ա. 7-րդ դարի հնագիտական համալիրներից (Թեյշեբախի, Բրիլի, Սամթավրո) հայտնաբերված օրինակներին:

Սպառազինության հաջորդ նմուշները 27-28 սմ երկարություն ունեցող, խողովակալոթա երկաթե երկու նիզակներն են (աղ. 1, նկ. 2, 3): Դրանցից առաջինը ուռուցիկ կենտրոնական ողով օժտված սերնաձև լնվակ ունի, իսկ երկրորդը հատույթում շեղանկյունաձև է: Նման նիզակները լավ հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր բլուր, Երեանի Ավտագրեգատ գործարանի դամբարան, Էրեբունի, Գյումրի, Խրատանց, Կուրթան, Դեբեդ) և մասնավորապես Ստանի ավազանի (Նորատու, Արծվաքար, Կարմիրգյուղ, Մարտխան) համաժամանակյա հնագիտական համալիրներից և թվագրվում են մ. թ. ա. 8—7-րդ դարերով³:

Սպառազինության են վերաբերում նաև Գեղիովխից հայտնաբերված բրոնզե կապարձի բեկորները (աղ. 1, նկ. 4): Դրանցից մեկը, ըստ ամենայնի, կապարձի վերին եզրի մասն է կազմել, դրվագված հորիզոնական երկու ողերով բաժանված է գոտիների և վերինի մակերեսին գազաթևերով իրար ուղղված փորագիր եռանկյունների հորիզոնական շարքեր է կրում: Այս նախշը հանդիպում է նաև Կարմիր բլուրից հայտնաբերված կապարձների վրա և մեծ մասամբ երիտում է մարտակառք և կառավարակներ ներկայացնող փորագիր տեսարանը⁴: Նույն նախշն են կրում նաև Երեանի Ավտագրեգատ գործարանի տարածքում պեղված վանտոսայան դամբարանից հայտնաբերված, ինչպես նաև Ստամբուլի թանգարանում պահվող և Մարդուրի 2-րդի սնապգիր արձանագրությունը կրող գոտիների բեկորները⁵: Գեղիովխի վիմավոր դամբարանից հայտնաբերված սպառազինության օրինակների մեջ առավել մեծաքանակը ձիու ասպազների և մարտակառքի տարրեր մասերի բրոնզե և երկաթե մնացորդներն են: Ասպազների և հանդերձանքի մեջ առանձնանում են երեք տարբեր սանձերի մասերը (աղ. 2, նկ. 1—3): Դրանցից առաջինն օղակաձև վերջույթներ ունեցող երկաթե երկմաս

երախճանով և մի ծայրը գլանաձև, մյուսը ճանկավոր վերջույթներ ունեցող բրոնզե աղեղնաձև լկամներով սանձ է, որի լկամները դիմային մասում եռանկյունաձև միջանցիկ կտրվածքներ ունեն (աղ. 2, նկ. 1): Որքան մեծ հայտնի է, նման ճանկավոր սանձերը միևնույն օրս վկայված չեն վանտոսայան հուշարձաններում և երկմետաղյա ձիասանձերի նոր, ուշագրավ օրինակ են հանդիսանում: Միակ մոտիկ պուգաձևը պատահական մի գտածո է Արևմտյան Հայաստանից, որ ներկայումս պահվում է Մայնսի թանգարանում⁶: Երկրորդ ձիասանձը պահպանվել է միայն կիսով չափ: Այն օղակաձև վերջույթներ ունեցող երկաթե երկմաս երախճանով և մի ծայրը գլանաձև, իսկ մյուսը սուր վերջավորություն ունեցող բրոնզե աղեղնաձև լկամով սանձ է և լկամի վրա, երախճանին հաջևող կենտրոնական անցքից վեր ու վար, փոկերի ամրացման համար կիսակլոր երկու մերակներ ունի (աղ. 2, նկ. 1): Նման բրոնզե և երկմետաղյա սանձերը լավ հայտնի են Հայկական լեռնաշխարհի (Կարմիր բլուր, Լոռի բերդ, Դոլանլար, Վանաձոր, Բջնի, Շիրակավան, Մակարաշեն) վանտոսայան հուշարձաններից, երբեմն պարզարված են Վանի թագավորության արքաների սեպագիր անուններով և վերաբերում են մ. թ. ա. 8—7-րդ դարերին⁷: Ձիասանձի երրորդ օրինակը ներկայացված է միայն լկամներից մեկով (աղ. 2, նկ. 3): Այն վանտոսայան ղեկորատիվ արվեստի մի ուշագրավ նմուշ է: Վերջինիս կենտրոնական ուղղակցուն տախտակաձև մասը դիմային կողմից օժտված է երկու ուղղակցուն միջանցիկ կտրվածքներով, որոնց միջև ընկած տարածության կենտրոնում երախճանին հաջևելու համար արված ջրջանաձև անցքն է: Բարակ կողային մասը պարզարված է համաչափ վեցանկյուն փորագիր գծապատկերով: Լկամի ծայրերն ավարտվում են կենդանակերպ արձանիկներով: Վերինը կլորավուն խնձորակի վրա ամրացված ուղղանկյուն պատվանդանին թառած գիշանգղ է՝ մեջքին ծալած փորագրապարզ թևերով, կեռ կտուցով և գլխին արված ոլորուն փետրապարզով: Լկամի ստորին ծայրին թևավոր ձիու գլուխ է՝ ընդգծված աչքերով և ճակատին համաչափ թափված մազավիջով: Կենդանակերպ վերջույթներ ունեցող լկամներով սանձերը, թեև ոչ հաճախ, այնուամենայնիվ հանդիպում են վանտոսայան հուշարձաններում: Նման ուշագրավ օրինակ հայտնաբերվել է Ճմինի (Ալթին-թեփե) դամբարաններից մեկում, պարզարված է ձիու արձանիկներով և վերաբերում է մ. թ. ա. 8—7-րդ դարերին⁸:

Ձիու հանդերձանքի մաս է կազմում նաև կիսագլանաձև միջուկ և հարթ եզրեր ունեցող, մոտ 7 սմ տրամագծով բրոնզե շրջանաձև ճարմանդը, որ ներսից օժտված է երկաթե կամբջաձև մերակով (աղ. 1, նկ. 5): Նրա պուգաձևներից մեկը հայտնի է Երևանի Ավտոագրեգատ գործարանի բակում բացված վանտոսայան դամբարանից, իսկ մյուսները, որ դարձյալ հայտնաբերվել են ձիու հանդերձանքի այլ մասերի հետ, պատահական գտածոներ են և պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում⁹:

Գեղեցիկ վիճակով դամբարանի սպառազինության հետ առնչվող գտածոների մեջ մեծ հետաքրքրու-

թյուն են ներկայացնում մարտականքի տարբեր մասերը: Դրանց մեջ հատկապես առանձնանում են Հայաստանի վանտոսայան հուշարձաններում առաջին անգամ հանդիպող մարտականքի անվի կապ-երեսպատումները (աղ. 3, նկ. 3): Սրանք մոտ 0,2 սմ հաստությամբ բրոնզե թիթեղից պատրաստված, եզրերում 7,5 սմ, իսկ միջնամասում 3,5 սմ լայնք ունեցող և մոտ 25 սմ երկարությամբ ժապավենաձև հարմարանքներ են, որոնք, դատելով Ադանայում պահվող բրոնզե գոտիների, Նյու Յորքի Մետրոպոլիտեն թանգարանի Արգիշթի արքայի անունը կրող դրվագապարզ թիթեղի և Թիլ-Բարսիբի ասուրական պալատի որմնակարների վրա պահպանված պատկերներից, անուրի նման երկուական կամ չորսական հատ ամրացվել են մարտականքի յուրաքանչյուր անվի վրա, վերջինիս փայտե դողը թափանկի ճաղերն իրար կապող շրջանակին միացնելու համար¹⁰: Այդ նպատակով թիթեղյա հարմարանքների եզրերին բացված մեծ, իսկ միջնամասում արված շատ ավելի փոքր անցքերով վերջիններս գամվել են փայտե դողի կողային մակերեսին: Ըստ որում մեծ անցքերի համար նախատեսված գամերը, անցնելով փայտե դողի ողջ հաստությունը, դուրս են եկել հակադարձ կողմից և, կրկին մտնելով անուրաձե ծալված բրոնզե կապ-հարմարանքի մյուս եզրին բացված անցքերի մեջ, ծովել են: Այդ են վկայում պատահաբար հայտնաբերված և Երուսաղեմի թանգարանում պահվող անուրաձե չորս կապ-հարմարանքերը, որոնց վրա պահպանվել են նաև մեծ գամերը¹¹: Բրոնզե կապ-հարմարանքների վրա պահպանված ծալվածքները թույլ են տալիս մոտավոր ճշտությամբ պարզել գեղեցիկության մարտականքի թափանկի ճաղերն իրար կապող շրջանակի լայնքը (մոտ 6 սմ), ինչպես նաև փայտե դողի հաստությունը (մոտ 10 սմ): Ուշագրավ է, որ, նման կարևոր դեր կատարելուց պատ, կապ-հարմարանքները ունեցել են նաև ղեկորատիվ նշանակություն, որի լավագույն վկայությունը գեղեցիկության օրինակներից մեկի եզրին հազիվ նշմարվող եռաշար սիգնալների և ինչոր կենդանակերպ պատկերների (հավանաբար այժ կամ ցույ) ստորին վերջույթների դրվագման հետքերն են: Մարտականքի հետ առնչվում են նաև երկաթե ձողի ծայրին ամրացված ձիու բրոնզե կիսարձանը և բրոնզե վանդակաձև ձողից պատրաստված փականաձև հարմարանքը (աղ. 3, նկ. 1, 2): Առաջինն ըստ ամենայնի որպես սիգնալ նաև տեղադրվել է ձիերը մարտականքին կապող առեղի գլխամասում, իսկ երկրորդն առեղը կցել է մարտականքին: Ձիու նման կիսարձաններ հանդիպում են նաև Կարմիր բլուրի և Ճմինի (Ալթին-թեփե) պեղումներից և, ինչպես եևթադրում են ուսումնասիրողները, դարձյալ պարզարել են ձիու առեղի կամ քարշակի գլխամասը¹²: Ինչ վերաբերում է փականաձև հարմարանքին, ապա նրա պուգաձևները հայտնի են Լոռի բերդի հ. 2 դամբարանի և Նյու Յորքում պահվող մասնավոր հավաքածուի Նյու թեթում և Նույնպես հայտնաբերվել են ձիու հանդերձանքի և մարտականքի մասեր հանդիսացող իրերի հետ¹³:

Ըստ ամենայնի մարտականքի առեղին են ամրացվել նաև վիճակով դամբարանից հայտնաբերված ուղ-

դանկյուն հիմքով, սևամեջ, վանգվածեղ, միաձուլ, կեռ (եղջուրաձև) առարկաները, որոնց դեպի ցած թեքվող վերնամասերը հիմքի համեմատ ավելի բարակ են ու լայն (աղ. 4, նկ. 1, 3): Դատելով ասուրական բարձրաքանդակների և որմնակարների, վանառուսայան դեկորատիվ թիթեղների, լանջապանակների, սաղավարտների, գոտիների և Վանի քարակոթողի վրա պահպանված պատկերներից՝ նման առարկաները հիմնականում ամրացվել են մարտակառքի առեղի միջնամասում կամ լծի ծայրերին և բաժանարարի դեր են կատարել զույգ ձիերից դեպի կառավարտիլը եկող երկու զույգ սանձափոկների համար¹⁴: Նման երկու կեռ (եղջուրաձև) առարկաներ ներկայումս պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում, ի տարբերություն Գեղիովտի օրինակների, դրանցից յուրաքանչյուրը պատրաստված է բրոնզե երկու առանձին թիթեղներից և դիմային մասում իրար հաջորդող ու հորիզոնական դասավորված ծաղկաշթանների փորագրի գոտիներ է կրում¹⁵: Հավանաբար մարտակառքի մասերից է նաև վանգվածեղ գլխով երկաթե գամը (աղ. 11, նկ. 5): Բերված բոլոր գուգահեռները թույլ են տալիս ենթադրել, որ քննարկվող երկանիվ մարտակառքը նախատեսված է եղել մեկ զույգ ձիերի լծման համար և իր արտաքին տեսքով կրկնել է վանառուսայան որմնակարներից, փորագրի և դրվագված այլ պատկերներից հայտնի մարտակառքի ձևերը (աղ. 5, նկ. 1—5):

Գեղիովտի դամբարանի գտածոների հաջորդ խումբը կազմում են փանտոսայան կահույքի բրոնզե մասերը: Դրանց մեջ են ցլի կճղակի տեսքով ավարտվող բրոնզե միաձույլ, սևամեջ 7 առարկաներ, որոնք, ինչպես երևում է ասուրական և վանառուսայան բարձրաքանդակների, կնիքների, գոտիների, դեկորատիվ թիթեղների և այլ հուշարձանների վրա արված փորագրություններից ու դրվագումներից, հազցվել են փայտե կահույքի (սեղան, աթոռ, պատգարակ, բազմոց, գահավորակ, եռոտանի, աշտանակ և այլն) ոտքերին, ամրություն և ուրույն տեսք հաղորդելով վերջիններին: Ուշագրավ է, որ պահպանված 7 ոտքերից 3-ը հատույթում շրջանաձև են, իսկ 4-ը՝ ուղղանկյունաձև (աղ. 6): Հաջվի առնելով վերը թվարկված դեկորատիվ արվեստի հուշարձանների ընձեռած տվյալները, ինչպես նաև նկատի ունենալով Բ. Հրուզայի, Թ. Օզգյուլի, Ե. Ալուրգալի, Լ. Վանդեն Բերգեի, Լ. դե Մեյեբի և Ռ. Մերհամի կողմից վանառուսայան կահույքի վերականգնման ու հավաքման փորձերը (աղ. 9, նկ. 1—3, 7, 9), կարելի է ենթադրել, որ վերնամասի շրջանաձև հատույթով բրոնզե 3 կճղակավոր երեսպատումները հազցվել են եռոտանու (պատվանդան կամ սեղան) ստորին վերջույթներին: Նման տեսք ունեցող պատվանդաններ ու սեղաններ հանդիպում են Տոկիոյի Հին Արևելքի թանգարանում պահվող վանառուսայան գոտու և Սոթեիի աճուրդի հատկանշական ցուցակում հրատարակված բրոնզե շրջանաձև առարկայի (հավանաբար հայելի) վրա փորագրված տեսարաններում, ինչպես նաև Ճմինի (Ալթին-թեփե) և Արծկնի (Ադիլջևազ) դամբարաններից պեղած նյութերում¹⁶: Ինչ վերաբերում է վերնամասում ուղղանկյունաձև հատույթով, սևամեջ,

կճղակավոր կենդանու ոտքի ձև ունեցող երեսպատումներին, ապա վանառուսայան և ասուրական բարձրաքանդակներում ու դեկորատիվ արվեստի գործերում հանդիպող տեսարանների համաձայն դրանք հիմնականում երեսպատել են աթոռների, բազմոցների, ոտնակների, գահավորակների ու սեղանների ոտքերի ստորին մասերը: Ըստ որում դրանք օգտագործվել են ինչպես առանձին, այնպես էլ ուղղանկյունաձև, կիսագլանաձև, կոճաձև և հատած կոնի տեսք ունեցող սևամեջ հարմարանքների հետ համադրությամբ: Նման առարկաներ ի հայտ են եկել Թոփրակ-կալի, Թեյշեբախի (Կարմիր բլուր), Ճմինի (Ալթին-թեփե), Կայալի-դերեի և Երևանի (Նորագավիթ ու Խարբերդ արվարձաններ) հնագիտական համալիրներից, ինչպես նաև պատահաբար հայտնաբերվել են Արևմտյան Հայաստանի տարբեր շրջաններից¹⁷: Ուղղանկյունաձև, կիսագլանաձև, կոճաձև և հատած կոնի ձևով սևամեջ բրոնզե առարկաներ հայտնաբերվել են նաև Գեղիովտի վիճափոր դամբարանում (աղ. 4, նկ. 2, աղ. 7, նկ. 1—3): Գահավորակների, պատվանդանի և աշտանակի մասեր են նաև Գեղիովտի դամբարանից հայտնաբերված, գլանաձև կամ քառանկյունաձև իրանով, հորիզոնական ծաված ուղղանկյունաձև վերնամասով և վերջինիս եզրերին բազմած չորս անցքերի մեջ հազցված գամերով բրոնզե առարկաները (աղ. 8, նկ. 1): Դրանք սևամեջ են, մեկը հազցված է բրոնզե խողովակի, իսկ վերջինը՝ երկաթե ձողի վրա: Ըստ աղյւմ էլ կարելի է ենթադրել, որ առաջին չորսը (երկուսը հատույթում քառանկյունի են, երկուսը՝ շրջանաձև) օգտագործվել են կլոր և քառանկյունաձև ոտքեր ունեցող երկու տարբեր գահավորակների նստելատեղերի տակ, ոտքերի վերնամասում ամրացնելու համար, բրոնզե ձողի վրա ամրացված օրինակը նույն դամբարանից հայտնաբերված բրոնզե ձողի հետ միասին պատվանդանի մաս է կազմել, իսկ երկաթե վանգվածեղ ձողին հազցվածը, ամենայն հավանականությամբ, երկաթե աշտանակի վերնամասն է պահել:

Գեղիովտի վիճափոր դամբարանում տեղադրված գահավորակների արտաքին ձևավորման մանրամասեր են եղել նաև բրոնզե թերթիկավոր վարդակներն ու ռելիեֆ պարուրաձև զույգ նախշեր կրող ուղղանկյուն, սևամեջ հարմարանքները (աղ. 8, նկ. 2, 3): Դրանցից առաջինները զբաղեցրել են գահավորակների փայտե ոտքերին հազցված կոճաձև ու հատած կոնի տեսք ունեցող երեսպատումների միջև ընկած տարածությունը կամ զարդարել են ոտքի և նստելատեղի միացման հանգույցը, իսկ երկրորդները տեղադրվել են բազմոցների և գահավորակների հանդիպակալ ոտքերի միջնամասերն իրար կապող փայտե հորիզոնական շրիշակների կենտրոնում: Արտաքին հարդարանքի նման մասեր պեղվել են նաև Թեյշեբախի (Կարմիր բլուր), Ճմինի (Ալթին-թեփե) և Կայալի-դերեի դամբարաններում, իսկ պատահաբար հայտնաբերված օրինակները պահվում են Երուսաղեմի թանգարանում¹⁸:

Հնարավոր է, որ բազմոցի կամ գահավորակի մաս է

կազմել նաև գլանաձև, սևամեջ իրանով, շեփորաձև գլխով և վերնից հարթ թիթեղով փակված առարկան (աղ. 4, նկ. 2): Նրա գուգահեռները վանտոսայան հուշարձաններից մեկ հայտնի չեն: Բացառված չէ, որ նման հարմարանքները ծառայել են բազմոցների և գահավորակների թիկնակների ուղղահայաց հիմնաձողերի վերին եզրերը կամ արմնկավալների գլխամասերը պարզարելուն: Նման ենթադրության համար հիմք են տալիս Վանից հայտնաբերված արծաթե կրծքավարդերի և Նյու Յորքի Մետրոպոլիտեն թանգարանում պահվող վանտոսայան արծաթե (ոսկեգոծ) մեղալիտնի վրա արված պատկերները¹⁹: Բերված բոլոր գուգահեռները վկայում են, որ վիմափոր դամբարանում տեղադրված կահույքի նմուշներն ընդհանուր առմամբ կրկնել են վանտոսայան և ասուրական բարձրաքանդակների և դեկորատիվ-կիրառական արվեստի նըմուշների վրա արված փորագրություններից հայտնի կահույքի դասական օրինակների ձևերը (աղ. 9, նկ. 1—9, աղ. 10, նկ. 1—9):

Գեղեցիկից հայտնաբերված իրերի երրորդ խումբը սպասքն է (աղ. 4, նկ. 3, աղ. 11, նկ. 3, 4): Այն կազմված է հարթ հատակով, փքված իրանով, կարճ վզով, շեփորաձև բազմոց շուրթով, մուգ դարչնագույն, մի կանթանի, ձեռածնի, ամբողջական գավից, կանթի հիմքի պահպանված մասի վրա փորված տարրորության շրջանաձև նշաններով գորշ-դարչնագույն անոթի բեկորից և շուրթին վարպետի նշանի հետքեր ունեցող բրոնզե սափորի ծամված վերնամասից: Վերջինիս նշանը ներկայացնում է պատվանդան հիշեցնող երկու պատկերներ, որոնց վերնամասում փորագրված է գծերով լիցուն ձվաձև շրջանակ: Կավանթներն իրենց ձևով, պատրաստման եղանակով և արտաքին հարդարմամբ բնորոշ են Վանի բրոնտագործության միջին փուլի օրինակներին և կարող են թվագրվել մ. թ. ա. 8-րդ դարի վերջ—7-րդ դարով:

Նույն ժամանակաշրջանին են վերաբերում նաև Գեղեցիկի դամբարանից հայտնաբերված նյութերի վերջին խումբը կազմող պերճանքի առարկաները (աղ. 11, նկ. 1, 2): Դրանք ներկայացված են բրոնզե բարակ լարից պատրաստված, ծայրերն իրար ընդհուպ մոտեցող երկու ապարանջաններով (մեկը թերի է), շագանակագույն, դեղնադարչնավուն և մուգ կանաչ ապակույց պատրաստված գլանաձև, գնդաձև և անվաճև ուլունքաձևերով

և խորադիր շրջանագծերով պարզարված «դոմինո» տիպի ոսկրե պարզարանքներով (աղ. 11, նկ. 2):

Անհրաժեշտ է ավելացնել մի տվյալ նա: Հուշարձանը պատահաբար քանդած շինարարների և գյուղի բնակիչների հաղորդումների համաձայն, դամբարանի ավերման պահին, հնագիտական նյութերի հետ միասին ի հայտ են եկել նաև մեծ քանակությամբ ոսկորներ և հասուն տարիքի մարդկանց չորս գանգ: Տեղանքի ուսումնասիրության ժամանակ ավերված դամբարանի տեղում հնարավոր եղավ հավաքել մանկահասակ երեխաների գանգերի մասեր նա: Բերված բոլոր տվյալները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ դամբարանը պատկանել է տվյալ հասարակության սոցիալական նախնային վերին աստիճանին կանգնած անհատներից մեկին, որի թաղման արարողության ժամանակ, երկանիվ մարտակառքի, հարուստ սպառազինության, կահույքի ու սպասքի հետ միասին վիմափոր դամբարանից են իջեցվել թերևս տիրոջը հանդերձյալ աշխարհի ուղեկցող սպասավորների ու ծառաների դիակներ:

Ինչ վերաբերում է քննարկվող հուշարձանի թվագրմանը, ապա, նկատի ունենալով Մանի ավազանում Վանի արքաների թողած սեպագիր արձանագրությունների տեղեկատվությունը, նույն տարածքից (Կամո, Նորասուտ, Սարուխան, Արծվաքար, Կարմիրգյուղ, Չորագյուղ, Ալ բերդ, Ներքին Գետաշեն, Կարճաղբյուր և այլն) հայտնաբերված վանտոսայան նյութերի բազմազան հավաքածուն, Գեղեցիկի վիմափոր դամբարանի ժամանակագրական վերին ու ստորին սահմանները և հատկապես նույն համալիրում «ալիսանք» տիպի դաշույնի ամպալոթյունը, կարելի է հիմնավորել, որ քննարկվող հուշարձանի կառուցման առավել հավանական ժամանակահատվածը մ. թ. ա. 8-րդ դարի վերջն և կամ 7-րդ դարի առաջին կեսը:

Վիմափոր հուշարձանի և նրանից ոչ հեռու գտնվող Ալ բերդ բլրի գագաթին պահպանված ամրոցի տարածքում հետազայում կատարվելիք հետազոտություններն ու պեղումները կարող են ավելի նեղացնել և ճշգրտել առաջարկվող թվագրման սահմանները և, բացառված չէ նաև, հնարավորություն տալ այն կապելու Վանի թագավորության որոշակի տիրակալի գործունեության և առնչվող իրադարձությունների հետ:

ՇԱՆՈԶԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1 Б. А. Куфтин. Урартский колумбарий у подошвы Арапата и куро-араксский энеолит, ВГМГ, вып. XIII-B, Тб., 1944, էջ 69—71: Б. Б. Пиотровский. История и культура Урарту, Е., 1944, 258—270. Б. Б. Пиотровский. Ванское царство, М., 1959, 208—219. Թ. Օզգյուզ, Հնադարյան Արարատը, «Գարուն», 1968, N 8, էջ 19: А. А. Мартыросян. Аргиптихинили, Е., 1974, էջ 56: B. Ögün. Die urartäische Bestattungs Bräuche, SRKK, Leiden, 1978, աղ. 645: T. Forbes. Urartian Architecture, BAR, International Series 170, Oxford, 1983, նկ. 58: U. Գ. Հմայակյան, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Ե., 1990, էջ 79: С. А. Есаян, А. Н. Биязов, С. Г. Амаякян, А. Г. Канеян. Бняйнская гробница в Ереване, Е., 1991, էջ 20—21: B. Andre-Salvini, M. Salvini. Gli annali di Argisti I—Note e collazioni, SMEA, Fascicolo XXX,

Roma, 1992, աղ. 1: U. U. Հմայակյան, Լ. Վ. Արաքյան, Վանի ավազանի բնակավայրի ամրոցները, ԴԲՀ, հ. 1, 1995, էջ 211:

2 Б. Б. Пиотровский. Город бога Тейшебы, СА, N 2, М., 1959, էջ 175, աղ. 6, նկ. 1: Г. Ф. Гобеджишвили. Археологические раскопки в Советской Грузии, Тб., 1952 (на груз. языке), աղ. 40: А. Н. Калантадзе. Археологические памятники Сухумской горы, Сухуми, 1954, էջ 78, աղ. VIII, նկ. 19: М. М. Трапш. Труды, т. 2, Сухуми, 1969, էջ 26, աղ. II, նկ. 12: А. А. Мартыросян. Аргиптихинили, Е., 1974, էջ 172: М. В. Барамугзе. Мерхеульский могильник, Тб., 1977, աղ. VIII, նկ. 8: Б. В. Техов. Скифы и Центральный Кавказ в VII—VI вв. до н. э., М., 1980, էջ 57—59: U. U. Դոգրեքովա, U. U. Հմայակյան. Անդրկովկասում հայտնաբերված սկյութական թերի և

դաշույններ, ԼՀԳ, հ. 9, 1981, էջ 85–96: Ս. Ա. Եսայան, Մ. Ն. Սոբոլևա. Скифские памятники Закавказья, М., 1985, էջ 40–52:

3. Б. Б. Пиотровский. Археология Закавказья, А., 1949, шп. 10. 11: А. А. Мартиросян. Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Е., 1964, էջ 211, նկ. 83, էջ 272, նկ. 105, էջ 284, նկ. 110, шп. XXX–XXXII: Ս. Ա. Եսայան, Ա. Ն. Բալյան, Ս. Գ. Ամաթյան, Ա. Գ. Կանեյան. նշվ. աշխ., шп. X, նկ. 6, 7: Ս. Ս. Փիլիպոսյան. Պեղումներ Սևանի կողմնորդի Նորատուռի համալսում, ՀՀԴԱՄՆԳՆ, ՋԶ, Ե., 1991, էջ 31: Ն. Գ. Շիրադյան, Ուրարտական դամբարաններ Նորատուռի, ՀՀԴԱՄՆԳՆ, ՋԶ, Ե., 1991, էջ 66–69:

4. Б. Б. Пиотровский. Ванское царство, М., 1959, шп. 40–41: А. А. Мартиросян. Город Тейшебаини, Е. 1961, шп. 17:

5. Ս. Ա. Եսայան, Ա. Ն. Բալյան, Ս. Գ. Ամաթյան, Ա. Գ. Կանեյան. նշվ. աշխ., шп. XVIII: H.-J. Kellner. Grouping and Dating of Bronze Belts, UMC FM, Jerusalem, 1991, էջ 158–159, նկ. 5:

6. L. Vanden Berghe, L. De Meyer. Urartu een vergeten cultuur uit het Bergland Armenie, Gent 1982–1983, էջ 147, նկ. 61:

7. А. А. Мартиросян. Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Е., 1964, էջ 212, նկ. 84, шп. XXI, նկ. 19, 20: O. Tasyurek. Dome Inscribed urartian Bronze Armour, Iraq, vol. 37, part 2, London, 1975, էջ 151–154, шп. XXXII, նկ. 1: Ս. Գ. Դեվեդյան. Лори Берд I, Е., 1981, шп. 23, նկ. 1: L. Vanden Berghe, L. De Meyer. նշվ. աշխ., էջ 146–147, նկ. 57–59: U. Seidl. Horse Trappings, UMC FM, Jerusalem, 1991, էջ 79–81, նկ. 31–33: Ս. Ս. Փիլիպոսյան. Կառավարողի պորամաները և հեծելադուրը Հին Հայաստանում, Ե., 1994, шп. 8, նկ. 15, шп. 11, նկ. 7, 12, 13, 15, 16:

8. T. Özgüç. Excavations at Altin tepe, TTKB, vol. 25, Ankara, 1961, էջ 272–278, նկ. 17: Ս. Ս. Փիլիպոսյան. նշվ. աշխ., էջ 77–78, шп. 28:

9. Ս. Ա. Եսայան, Ա. Ն. Բալյան, Ս. Գ. Ամաթյան, Ա. Գ. Կանեյան. նշվ. աշխ., шп. XII, նկ. 9: R. Merhav. Chariot Accessories, UMC FM, Jerusalem, 1991, էջ 71, նկ. 18, 88, նկ. 45:

10. A. Parrot. The Art of Assyria, New York, 1961, шп. 345: O. Tasyurek. The urartian belts in the Adana Regional Museum, Ankara, 1975, шп. 32: O. Muscarella. Bronze and Iron—Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art, New York, 1988, էջ 428, նկ. 576:

11. R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 64–65, նկ. a–b:

12. T. Özgüç. նշվ. աշխ., էջ 278, նկ. 16: Б. Б. Пиотровский.

Ванское царство, М., 1959, էջ 178, նկ. 40: B. Piotrovski. Urartu, the kingdom of Van and its Art, New York, 1967, նկ. 107:

13. Ս. Գ. Դեվեդյան. Лори Берд I, Е., 1981, էջ 60, шп. XXIII, նկ. 4: R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 68–69, նկ. 15–16:

14. A. Parrot. նշվ. աշխ., шп. 345: P. Calmeyer, U. Seidl. Eine Fruhurartäische Siegesdrstellung, AS, vol. 33, London, 1983, էջ 103–114, նկ. 1: R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 54–55, նկ. 2, 3, էջ 312–313, նկ. 2: E. Haerink und B. Overlaet. Zur Funktion eingier urartäischer Bronzegegen էջ 131, նկ. 21, էջ 164–165, նկ. 97, 98:

15. R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 67–81, նկ. a–b:

16. S. Miyashita. La scène du banquet dans les ceintures urartéennes, BAOM, vol. 5, Tokyo, 1983, 299–300, шп. 1: C. Isik. Tische und Tischdarstellung in der Urartäischen Kunst, TTKB, vol. 197, Ankara, 1986, էջ 413–445, նկ. 7, 8: R. Merhav. Secular and cultic Furniture, UMC FM, Jerusalem, 1991, էջ 252–253, նկ. 5/1:

17. R. Barnett. The excavations of the British Museum at Toprak-kale, near Van, «Iraq», vol. 12, part I, London, 1950, էջ 26–31, 40–43, шп. 2–7, 11, 18–21: R. Barnett. The excavations of the British Museum at Toprak-kale, near Van-Addenda, «Iraq», vol. 16, London, 1954, էջ 11–21, шп. III: B. Hrouda. Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes, Bonn, 1965, шп. 13, 16: C. A. Burney. A first season of excavation at the Urartian Citadel of Kayhdere, AS, vol. 16, London, 1966, էջ 98–99, шп. 21–23: E. Akurgal. Urartäische und altiranische Kunstzentren, Ankara, 1968, էջ 37–38, 47–48, նկ. 55: T. Özgüç. Altin tepe II, Ankara, 1969, էջ 65–72, шп. XIX–XXIV: Б. Б. Пиотровский. Кармир Блур (альбом), А., 1970, նկ. 72, 77: R. Barnett. More Addenda from Toprak-Kale, AS, vol. 22, London, 1972, էջ 171–175: L. Vanden Berghe, L. De Meyer. նշվ. աշխ., էջ 102, 181–180, նկ. 129–137: Ս. Ս. Փիլիպոսյան, Նորահայտ ուրարտական իռլաբրանս երևանում, ՀՀԴԱՄՆԳՆ, ՋԶ, Ե., 1987 թ., էջ 35–37: R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 246–261, լուսանկար 1–8:

18. T. Özgüç. նշվ. աշխ., Ankara, 1961, էջ 283, նկ. 8: C. A. Burney. նշվ. աշխ., шп. 21, նկ. 5, шп. 23, նկ. 1, 2: R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 260–261, նկ. 7–9:

19. G. Meyer. Ein neuentdeckter urartäischer Brustschmuck, DA, Berlin, 1955, էջ 210: H.-J. Kellner. Medallions and Pectorals, UMC FM, Jerusalem, 1991, էջ 166–167, նկ. 3: R. Merhav. նշվ. աշխ., էջ 247, նկ. 1–4:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀՀԴԱՄՆԳՆ, ՋԶ — Հայաստանի հանրապետությունում դաշտա-
յին հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտա-
կան նստաշրջան, Ջնկույունների թեկնածուներ

ՊԲՀ — Պատմա-բանասիրական հանդես

БГМГ — Вестник Государственного Музея Грузии

СА — Советская Археология

AM — Archaeologia Mundi

AS — Anatolian Studies

BAOM — Bulletin of the Ancient Orient Museum (Tokyo)

BAR — British Archaeological Reports

DA — Das Altertum

IA — Iranica Antiqua

SMEA — Studi Micenei ed Egeo-Anatolici

SRKK — Studien zur Religion und Kultur Kleinasien

TTKB — Türk Tarih Kurumu Belleten

UMCFM — Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium

B. C. E.

А. С. ПИЛИПОСЯН, А. Е. ХАЧАТРЯН

ВАНТОСПСКОЕ ПЕЩЕРНОЕ ЗАХОРОНЕНИЕ ГЕХОВИТА

РЕЗЮМЕ

Осенью 1979 г., при строительстве дороги близ села Геховит Мартунийского района РА., у дороги, ведущей от озера Севан к Селимскому перевалу, неподалеку от холма Ал берд, было разрушено пещерное захоронение. Сохранившийся инвентарь этого богатого захоронения состоит из железных (акинак, копья) и бронзовых (удила, панцирная бляха) предметов вооружения и конского снаряжения, металлических частей боевой колесницы (дышло, крепления колес, массивный железный гвоздь), мебели (ножки, втулки, обивка стульев, табурет, тренога и т. д.), бытовой посуды (фраг-

менты керамических сосудов, бронзового кувшина) и предметов украшения (бронзовые браслеты, стеклянные бусы, костяные подвески типа "домино").

Аналогичный материал из Эребуни (Арин берд), Тейшебаини (Кармир блур), Аргиштихинили (Армавир), Вана, Алтын-тепе, Бостан-кая, Каяли-дере, Адилджеваза (Арцке), Чавуш-тепе (Айкаберд) позволяет предположить, что в Геховитской пещере был захоронен представитель знати Ванского царства, и датировать захоронение концом 8-го-первой половиной 7-го веков до н. э.

A. S. PILIPOSIAN, L. E. KHATCHATRIAN

VANTOSPAN ROCK-CUT TOMB AT GEKHOVIT

SUMMARY

In 1979, in Martouni region (Armenia), on the territory of the village Gekhovit (Sevan basin) at the slope of a hill named Al berd, by accident was discovered a rock-cut tomb.

In the tomb was found a very rich collection of archaeological objects: iron akinak and spears, bronze horse trappings, harness, fitting-disk examples, chariot accessories, parts of furniture, legs encasings, corner pieces, sheathings and foliate circlets of thrones, footrests, tables, chaires and tripod, stands, utensils, broken parts of clay and bronze jugs. The adornments

were of bronze armlets, beads of glass and bone pendants of «domino» type.

Similar archaeological objects discovered in Ere-bouni (Arin berd), Teyshebainie (Karmir Blur), Argish-tihinili (Armavir), Van, Altin tepe, Bostan-kaya, Kayali-dere, Adildzevaz (Artske), Tchavoush-tepe (Haykaberd), provided the opportunity to claim that in the Gekhovit tomb was buried a high class person of great importance in Van's Kingdom. The rock-cut tomb of Gekhovit is dated by it's direct analogues mentioned above the end of the VIII and I half of the VII century B. C.

